

Savremena društvena podjela rada i ruralni socijalni sistem

Dr Stojan T. Tomić

Umjesto uvoda

14. januara 1971. g. neki dnevni listovi¹ su upadljivim naslovom objavili vijest da »Potopa neće biti«. Koncem 1969. godine autor ovoga saopštenja je završio jednu monografiju o slučaju »Potopljene doline.«² Novinski članak nas obavještava da potopa neće biti, tj. da neće biti potopljene posjedi 40.000 stanovnika u tri komune. Naša studija slučaja je istraživala socijalne posljedice potapanja 21 km² ili preko 2.000 hektara najplodnije obradive površine u jednoj drugoj opštini. Na potopljenoj površini je živjelo 8.000 stanovnika.

Dakle, u predmetu naše analize imaćemo dva slučaja — jedna dolina je potopljena, a druga neće biti potopljena. Ova posljednja je 23 godine očekivala vijest o svojoj sudbini — o tome hoće li ostati u prirodnom ili potopljenom stanju. I poslije 23 godine saznalo se da neće biti potopljena.

Kakve su socijalne posljedice potapanja dolina i sela, odnosno najavljanja takvih tehničko-tehnoloških promjena? O tome je riječ u ovom saopštenju.

* * *

Živimo i djelujemo u vremenu naglih tehničko-tehnoloških inovacija i socijalnih promjena koje nastaju pod uticajem tih inovacija.

Selo i seoski socijalni teritorijalni sistemi su na »udaru« inovacija i promjena. Savremeni tehničko-tehnološki proizvodni sistemi »napadaju« i razaraju ruralne teritorijalne sisteme. Ruralni teritorijalni socijalni sistemi se ponašaju kao multifunkcionalni, a tehničko-tehnološki proizvodni sistemi kao monofunkcionalni. U tehničko-proizvodnim sistemima dominira jedna funkcija. U ruralnim sistemima ima više socijalnih funkcija.

Sudara se moderni, monofunkcionalni sistem sa tradicionalnim multifunkcionalnim ruralnim sistemom. Jedna funkcija proizvodnog sistema ne

¹ *Oslobodenje*, Sarajevo, 14. januara 1971.

² Vidi studiju slučaja pod naslovom *Procesi i odnosi između teritorijalnog i tehničko-funkcionalnog sistema*, dra Stojana Tomića, dra Franje Kozula i mr Nikole Stojanovića, Sarajevo, Fakultet političkih nauka — Institut za društvena istraživanja, 1969.

pokazuje razumijevanje za mnogobrojne socijalne funkcije teritorijalnih sistema, posebno ruralnih.

* * *

U našoj studiji slučaja konstituisali smo i testirali nekoliko hipoteza. Naš sistem hipoteza testira uticaje savremene društvene podjele rada na teritorijalne (posebno na ruralne) socijalne sisteme. Za ovo saopštenje odabrali smo jedno poglavlje iz spomenute studije.

Tehničko-tehnološke i socijalne promjene u selu

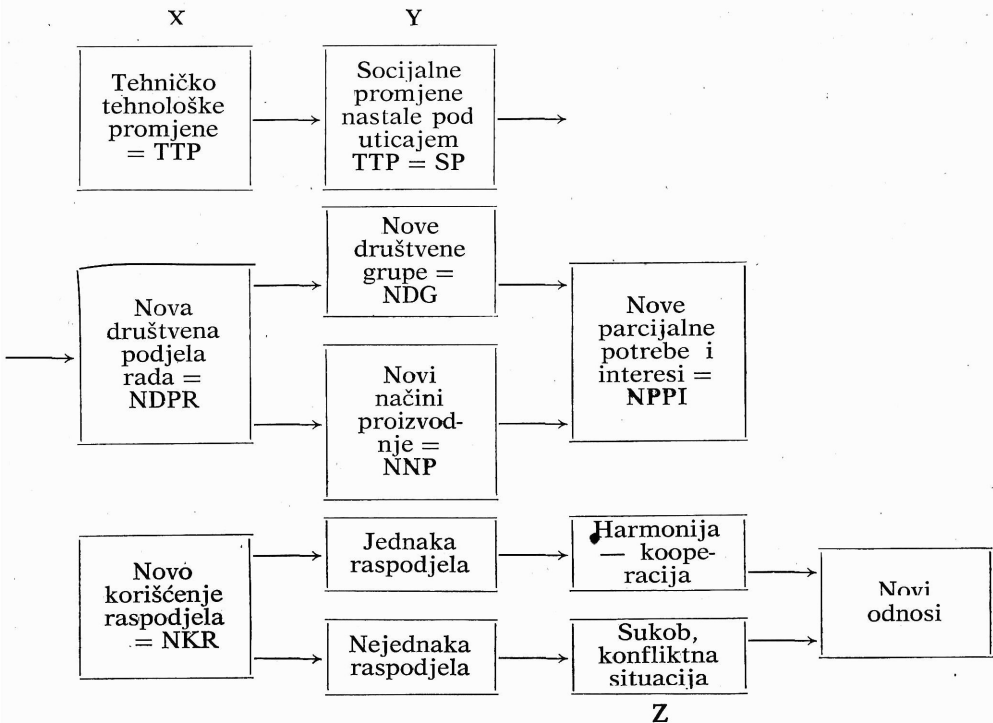
Generalna hipoteza

Svaka tehnička i tehnološka promjena dovodi do socijalnih promjena, prije svega do nove društvene podjele rada.

Socijalne promjene koje tehnički sistem sa sobom nosi, i u teritorijalni sistem unosi, stimulišu konfliktne situacije između tehničkog i teritorijalnog sistema.

Tehnološke i tehničke promjene, posebno one koje revolucionišu proizvodne snage, donose socijalne promjene unutar tehničkog sistema — kao i unutar teritorijalnog sistema — u onim situacijama kada tehnički sistem vrši distribuciju tehničkih i tehnoloških procesa na novim geografskim prostorima.

Ako bi tehničke promjene označili sa X, socijalne sa Y, a konfliktne situacije sa Z, onda bismo interakciju odnosa između ova tri fenomena prikazali na ovaj način:

Tehničke promjene razaraju postojeće tehničke i tehničko-proizvodne sisteme. Uvođenjem nove tehnike ili tehnologije dolazi do dvostranog, protivječnog procesa.

Nova tehnika i tehnologija razaraju i razlažu ranije cjelovite proizvodne operacije na najsitnije djelice; vrši se proces »automatiziranja«, razdvajanja ranijih cjelina, cjelovitih struktura na sastavne dijelove. To je jedna strana procesa.

Druga strana procesa kao da ima suprotan smjer. Ranije atomizirane, izolovane proizvođače, nova tehnologija dovodi u visok stepen zavisnosti, povezuje ih u veće proizvodne cjeline (primjer radnika koji vrše jednostavne operacije na proizvodnoj traci).

Dakle, nova tehnika i tehnologija obično razaraju cjelovitost proizvodnih sistema (uvođenjem visoke podjele rada i specijalizacije) i povezuju atomizirane, izolovane proizvođače u nove tehničke i socijalne cjeline.

Tako se stvaraju novi tehnički i socijalni sistemi. Ti novi sistemi dolaze u sukob sa starim sistemima — sa sistemom ličnosti, sa tehničkim i proizvodnim sistemom. O tome je veoma plastično pisao Marks, kada je analizirao procese transformacije zanatskog manufakturnog načina proizvodnje u industriji. O tome postoje i obimne sociološke studije savremenih sociologa, o takozvanom razmrvljenom radu.

Dakle, svaka tehnička i tehnološka promjena dovodi do socijalnih promjena. Pod uticajem tehničko-tehnoloških promjena, te socijalne promjene imaju ili mogu imati ove oblike:

1) *Uvode novu društvenu podjelu rada.*

2) Nova društvena podjela rada dovodi do *razaranja postojećih* sistema socijalnih grupa i do *konstituisanja novih društvenih grupa* ili podgrupa. Dakle, konstituisan je novi sistem (i podsistem) socijalnih grupa i podgrupa.

3) Nova društvena podjela rada mijenja *način* proizvodnje — umjesto zanatskog uvodi se industrijski, zatim poluautomatizovani i automatizovan način proizvodnje. To dovodi do veoma burnih psiholoških i socijalnih procesa i konflikata.

4) Konstituisanjem novih društvenih grupa i podgrupa (novih socijalnih sistema i podsistema) istovremeno se *konstituišu i posebne, parcijalne potrebe i interesi*. Svaki poseban parcijalni sistem potreba i interesa pojedinih grupa dolazi u sukob (i jedinstvo) s posebnim potrebama i interesima drugih grupa. Parcijalna grupa je toliko zavisna i nesamostalna (npr. poštari) da ona ne može da živi bez drugih grupa (npr. krojača, proizvođača pšenice i sl.).

Tako dolazi do *sukoba*, ali i do jedinstva suprotnih ili izolovanih potreba i interesa parcijalnih društvenih grupa. Naravno, u nekim momentima dominiraju sukobi, u drugim jedinstvo suprotnih interesa.

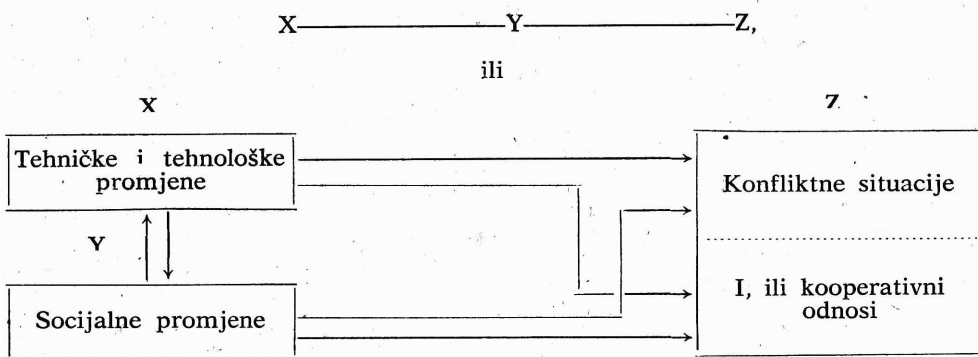
5) Nova društvena podjela rada, sa sistemom novih društvenih grupa i parcijalnih potreba, dovodi *do nove raspodjele* ne samo rada nego i njegova proizvoda (Marks-Engels). A ta raspodjela može biti jednaka ili nejednaka, *odnosno može dovesti do novih sukoba*. Jer, »podjelom rada istovremeno je data i protivrečnost između interesa pojedinačnog individuumu ili pojedinačne porodice i zajedničkog interesa svih individuumu koji međusobno saobraćaju.«³

³ Marks—Engels, *Njemačka ideologija. Rani radovi*, Zagreb, Naprijed, 1961, str. 354—355.

6) Nova raspodjela i korišćenje rezultata rada, nastalih pod uticajem novih tehničkih i socijalnih promjena, može dovesti do dvije nove socijalne situacije — do jednake i nejednake raspodjele i korišćenja rezultata rada i uslova koje daje sama priroda. (Ovom prilikom namjerno ne analiziramo pojam »jednake« i »nejednake« raspodjele, jer svaka grupa ima o tome svoju percepciju, a one se baš oko toga i spore — tipičan slučaj »Potopljene doline« i HE »N«.)

7) Jednaka, odnosno nejednaka raspodjela rezultata rada i korišćenje zatečenih i novostvorenih uslova dovodi do dvije moguće nove socijalne situacije — do kooperativnih odnosa, do harmonije između socijalnih grupa, ili do sukoba, do konfliktnih situacija unutar i između socijalnih grupa.

Ako bismo pokušali shematski prikazati opisane odnose, dobili bismo ovu sliku.

Prema tome, dosadašnji rezultati testiranja generalne hipoteze upućuju nas da postavimo novo pitanje: da li su navedeni sadržaji i vidovi tehničkih i socijalnih promjena prisutni i u »Potopljenoj dolini« i u HE »N«, i do kakvih odnosa su oni doveli — do odnosa saradnje, ili do konfliktnih odnosa. Ili, bolje rečeno, koji oblik odnosa dominira (saradnja ili konflikt) između »Potopljene doline« i HE »N«?

8) Na kraju valja napomenuti da svaka nova društvena podjela rada zahtijeva promjenu organizacije socijalnog sistema.

Organizacija socijalnog sistema, kao i odnosa između sistema, su (treba da budu) »izraz određene podjele rada«. Podjela rada pretpostavlja »cjelokupnu unutrašnju organizaciju sistema«. »Zar nije cjelokupna unutrašnja organizacija naroda, svi njihovi međunarodni odnosi izraz određene podjele rada? Zar se to sve ne mora mijenjati zajedno s promjenom podjele rada?« — pisao je Marks.⁴

Iz slijedećih poglavlja vidjet će se da su pretežno prisutni odnosi sukoba s različitim sadržajima i u nešto modifikovanim oblicima.

Za sada ćemo se zadovoljiti samo nabrojanjem tih odnosa. Izgradnjom hidroelektrane i potapanjem površina plodnog zemljišta, hidrotehnički sistem je na prostoru istraživane lokalne zajednice izazvao više socijalnih promjena: u vidu nove društvene podjele rada, u vidu razaranja i uništenja postojećeg sistema proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u rejonu potopljenog jezera. Zemljoradnici čiji su posjedi potopljivi, moraće ili seliti u druge krajeve

⁴ Karl Marks, Pismo Anekovu, Brisel, 28. XII 1864. *Rani radovi*, str. 405.

u kojima bi mogli kupiti obradive poljoprivredne površine, ili će morati mijenjati dosadašnje zanimanje, a samim tim i dosadašnji način proizvodnje. Opština i HE »N« se spore oko naknade štete, izmakle dobiti, raspodjele fondova i korišćenja rezultata rada i uslova proizvodnje.

Konstituisanje novih društvenih i interesnih grupa (proizvođači električne energije) dovodi do konstituisanja parcijalnih potreba i interesa koji su došli u sukob sa potrebama ostalih grupa (vodoprivrede, vlasnika potopljenih imanja, sela pored jezera, mjesnih zajednica, opština. Najvažniji izvor sukoba je raspodjela novih proizvoda rada do kojih je došlo tehničkom promjenom i potapanjem obradivih površina, korišćenjem vodene energije, uslijed bitno izmijenjenog prirodnog režima rijeke.

Da li, i u kojoj mjeri tehničke i tehnološke promjene mijenjaju odnose, tj. vode ka konfliktnim situacijama ili ka novim odnosima saradnje između raznih sistema, to se može istraživati na razne načine, služeći se raznim istraživačkim instrumentima.

Metodama neposrednog posmatranja, analizom dokumenata, teorijskim analizama i drugim metodama ustanovili smo da postoji korelacija između ova dva fenomena — tehničkih promjena i odnosa između sistema. To smo ustanovili i u »Potopljenoj dolini« i HE »N«.

Međutim, rezultati ankete pokazuju da predstavnici »Potopljene doline« — predsjednik Skupštine opštine, i predstavnik HE »N« — generalni direktor, imaju podvojena mišljenja ne samo o ovom pitanju nego, kako ćemo kasnije vidjeti, i o svim drugim pitanjima iz oblasti odnosa između opštine i hidroelektrane.

Evo stavova predsjednika Skupštine opštine »Potopljena dolina« i generalnog direktora HE »N«.

Pitanje:

Poznato je da svaka tehnička i tehnološka promjena vodi ka socijalnim promjenama, a obadvije zajedno do novih konfliktnih situacija (sukoba) između raznih zajednica, grupa, institucija, pojedinaca.

U kojoj mjeri je tačna ova pretpostavka u slučaju izgradnje hidroelektrane »N«? (Zaokružite broj pored jednog od ponuđenih odgovora.)

Odgovor:

Predsjednik: Da, izgradnja moderne hidroelektrane »N« izazvala je veoma velike konfliktno situacije između raznih subjekata (zajednica, pojedinaca, grupa, institucija).

Gen. direktor: Ne, izgradnja hidroelektrane nije izazvala veoma velike sukobe, sukobi su bili sasvim normalni i uobičajeni.

Iz prezentiranih odgovora vidi se da predsjednik smatra da su tehničke i tehnološke promjene izazvane izgradnjom HE »N« »izazvale veoma velike konfliktno situacije«. Generalni direktor smatra da »izgradnja hidroelektrane nije izazvala veoma velike sukobe, sukobi su bili sasvim normalni i uobičajeni«.

Dakle, percepcija sukoba nije podjednako prisutna kod navedenih predstavnika teritorijalnog i hidrotehničkog sistema.

Prema tome, postoji neslaganje — konflikt i oko pitanja da li su postojeći sukobi veoma veliki ili su oni »sasvim normalni i uobičajeni«.

Osnove i oblici socijalnog grupisanja

Hipoteza:

Konfliktni i kooperativni odnosi između teritorijalnih (kao multifunkcionalnih) sistema determinisani su osnovama i oblicima socijalnog grupisanja.

Teritorijalno-socijalno grupisanje »proizvodi« poseban sadržaj i oblik konfliktnih i kooperativnih odnosa.

Funkcionalno-socijalno grupisanje takođe daje poseban sadržaj i oblik odnosa saradnje i sukoba.

Kod teritorijalnog oblika socijalnog grupisanja geografski prostor je najbitnijih elemenata — tj. činjenica da ljudi stanuju i žive na istom geografskom prostoru. U tom i na tom prostoru oni zasnivaju odnose saradnje i odnose sukoba, u njemu vrše osnovne procese i odnose (naročito u nerazvijenim lokalnim zajednicama).

Kod funkcionalnog socijalnog grupisanja ljudi se ne udružuju u mjestu stanovanja, već po jednoj funkciji. Proizvođači cipela se udružuju u jednoj fabrici, zatim u jednoj državi — u vidu funkcionalnih i profesionalnih udruženja proizvođača cipela. Kao takva, funkcionalna udruženja su *monofunkcionalna*, jer ljudi vrše samo jednu funkciju, dok su teritorijalna grupisanja *multifunkcionalna*, jer ljudi na jednom prostoru vrše više funkcija: proizvode, obrazuju, prevoze, mole se bogu, bave se politikom, odvoze smeće, dovode vodu, kroje i šiju odjeću, pišu i raznose pisma, prodaju na pijacama proizvode, a u radnjama i ustanovama usluge — administrativne, ljekarske, tehničke i druge.

U prirodi funkcionalnog grupisanja jest ignorisanje teritorije, geografskog prostora, a često i teritorijalnog grupisanja, teritorijalnih zajednica kao lokalnih i zatvorenih, kao nečeg što je niže i nesavremenije.

U prirodi teritorijalnog sistema jest želja da pod svoju kontrolu stavlja ponašanje funkcionalnih sistema koji djeluju na određenoj teritoriji i kao takvi zadiru u bitne procese i odnose teritorijalne zajednice.

To sve dovodi do odnosa sukoba, kao i do odnosa kooperacije, saradnje između teritorijalnog i funkcionalnog socijalnog grupisanja.

U našoj studiji slučaja posebno nas interesuju odnosi između dva socijalna sistema — između teritorijalnog i funkcionalnog, tj. između lokalne zajednice zvane »Potopljena dolina« i hidroelektrane »N«.

Posmatrana dva sistema imaju posebne osnove i oblike socijalnog grupisanja, na kojima i zasnivaju svoje posebne procese i odnose. Kao posebni, oni — samim tim što su locirani u isti geografski prostor — dolaze u međusobne odnose. A ti odnosi mogu biti *odnosi saradnje* (kooperativni odnosi) ili *odnosi sukoba* (konfliktni odnosi), zatim odnosi *dominacije* ili *ravnopravni* odnosi.

Interesuje nas koji odnosi egzistiraju između posmatranog hidrotehničkog i teritorijalnog sistema?

Da bismo odgovorili na postavljeno pitanje, a u skladu s našom hipotezom, valja prije svega istražiti različite osnovne i oblike teritorijalnog i funkcionalnog grupisanja. No to prevazilazi okvir ovoga saopštenja.

* * *

Prognoze posljedica socijalnih promjena

Unoseći promjene u prostor ruralnih zajednica, monofunkcionalni tehničko-tehnološki sistemi dovode do mnogobrojnih željenih i neželjenih socijalnih posljedica.

Nosioci i planeri tehničkih i socijalnih promjena mogu prognozirati socijalne posljedice; te posljedice oni izražavaju u ova tri modela:

1. predviđanje samo *željenih* posljedica, a izostavljanje iz matrice i neželjenih posljedica;

2. predviđanje samo *jednodimenzionalnih* posljedica, na primjer samo tehnoloških, ili samo ekonomskih, a izostavljanje iz matrice bioloških, psiholoških, socioloških i drugih posljedica;

3. predviđanje *višedimenzionalnih* posljedica na interdisciplinarnoj osnovi, tj. prognoziranje cjelokupnih tehnoloških, tehničkih, bioloških, ekonomskih, psiholoških, socioloških, političkih, pravnih i *svih* drugih posljedica svake promjene kao totalnog socijalnog fenomena.

Naravno, ovaj treći model prognoziranja može opet imati dva modela:

a) model koji prognozira na interdisciplinarnoj i višedimenzionalnoj osnovi sve, *ali samo željene* posljedice, i

b) model koji daje potpunu matricu *željenih* i *svih neželjenih* posljedica (tehničkih, bioloških, ekonomskih, socijalnih, psiholoških i drugih).

* * *

Sistem hipoteza

Na kraju ovoga saopštenja dajemo listu hipoteza. Sistem hipoteza je u fazi pretestiranja.

Generalna hipoteza

Svaka tehnička i tehnološka promjena dovodi do socijalnih promjena, prije svega do nove društvene podjele rada.

Socijalne promjene koje tehnički sistem sa sobom nosi, i u teritorijalni sistem unosi, stimulišu konfliktne situacije između tehničkog i teritorijalnog sistema.

Hipoteza 1

Konfliktni i kooperativni odnosi između teritorijalnih (kao multifunkcionalnih) i tehničkih (kao jednofunkcionalnih) sistema su determinisani osnovama i oblicima socijalnog grupisanja.

Teritorijalno socijalno grupisanje izaziva poseban sadržaj i oblik konfliktnih i kooperativnih odnosa.

Funkcionalno socijalno grupisanje takođe daje sadržaj i oblik odnosa saradnje i sukoba.

Hipoteza 2

Prostorno odvajanje mjesta proizvodnje od mjesta korišćenja rezultata proizvodnje, stimuliše konfliktne situacije, a smanjuje odnose saradnje između teritorijalnog i funkcionalnog sistema.

Hipoteza 3

Konfliktne situacije nastale pod uticajem tehničkih i socijalnih promjena, utoliko su veće ukoliko nosioci ovih promjena nemaju potpunu matricu posljedica nastalih pod uticajem tehničkih i socijalnih promjena.

Hipoteza 4

Odnos između takozvanog opšteg i posebnog interesa, kao i način određivanja jednoga i drugoga, stimulišu sukobe i kooperativne odnose.

Hipoteza 5

Ako tehničke promjene zanemare ekološki aspekt, tj. ako planirane tehničke ili ekonomske promjene ne obuhvate kompletnu ekološku strukturu i ako ne organizuju (i ne promijene) na novi i kompletniji način čitavu ekološku strukturu, nastaju nepredviđeni ili manje predviđeni i neočekivani sukobi između tehničkog i teritorijalnog sistema.

Hipoteza 6

Neadekvatna političko-administrativna i ekonomska podjela i organizacija društva, tj. užih socijalnih teritorijalnih i funkcionalnih jedinica, u geografskom i društvenom prostoru stimuliše sukobe, a smanjuje odnose saradnje.

Hipoteza 7

Nekorektno i neravnopravno nametanje i vršenje predviđenih i očekivanih socijalnih funkcija od strane pojedinaca, socijalnih grupa i institucija, i nejednako davanje doprinosa zajedničkim i opštim potrebama i interesima, stimuliše konfliktnu situaciju unutar i između tehničkih i teritorijalnih socijalnih sistema.

Hipoteza 8

Distribucija novih sadržaja (procesa) pretpostavlja istovremeno i distribuciju novih odnosa (načina egzistencije novih sadržaja).

Neusklađenost između procesa (novih) i odnosa (starih) dovodi do konfliktnih situacija, a samim tim i do slabljenja kooperativnih odnosa.

Hipoteza 9

Lokacija centra za razrješavanje konfliktnih situacija determiniše sadržinu i obim sukoba, kao i obim i sadržaj kooperacije između teritorijalnih i funkcionalnih sistema.

Hipoteza 10

Lokacija centara društvene moći i centara stvarnog odlučivanja izvan centra samoupravnog sistema, stimuliše sukoba a smanjuje kooperaciju.

Hipoteza 11

Izvori konfliktnih situacija i kooperativnih odnosa nalaze se i u sistemu odlučivanja o tehničkim i socijalnim promjenama.

Hipoteza 12

Geografsko, tj. prostorno udaljavanje institucija za zadovoljavanje potreba i institucija za usklađivanje suprotnih interesa od mjesta stanovanja i rada interesnih društvenih grupa, stimuliše sukobe a smanjuje kooperaciju u određenim socijalnim situacijama.

Summary:

MODERN SOCIAL DIVISION OF LABOUR AND RURAL SOCIAL SYSTEM

In the first part of this article, the author presents several basic facts about the project «The Valley Flooded», and about the determining implications of technical and technological innovations and processes in rural environment. The author's general hypothesis reads as follows: «Every technical and technological change brings about social changes, in the first place, a new distribution of labour.»

On the base of collected empirical data the author confronts attitudes of peasants and those of some social institutions towards the introduction of innovation processes, and in connection with this states that their interests have not been always identical. Therefore, the author having in mind this conceptual approach, which is actually the model of conceptual-hypothetical frame for an investigation of a processes of rapid penetration of technical innovations, stresses the need of identity of interests towards innovations. This need he presents in a form of twelve hypotheses at the end of his article.

Резюме:

СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВЕННОЕ РАЗДЕЛЕНИЕ ТРУДА И РУРАЛЬНАЯ СОЦИАЛЬНАЯ СИСТЕМА

В первой части статьи автор толкует несколько основных фактов о проекте «Затопленная долина», и основные противоречия которые технико-технологические новшества и процессы вносят в сельскую среду. Его основная гипотеза: «Каждая техническая и технологическая перемена приводит к социальным переменам, в первую очередь к новому разделению труда». На конкретных примерах в его эмпирической исследовательской работе, автор сравнил толкование крестьян с одной стороны, с толкованием общественных учреждений с другой стороны. В обсуждении вопроса введения новшеств и их процессов, автор утвердил что их интересы были не всегда идентичны. Поэтому автор, руководясь концептуальным подходом который является образцом гипотетической рамки для исследования проникания технических новшеств автор подчеркивает необходимость идентичного толкования и интереса к новшествам. В конце статьи приводит 12 предположений касательно необходимости идентичного интереса к новшествам.